

מדוֹ-שיח להתבוננות: הטרנספורמציה של מהות התפילה בפרשנות הפילוסופית היהודית בפרובנס בימי הביניים

חיים קרייסל

בחיבור מיוחד במינו שנכתב בפרובנס בראשית המאה הי"ד, 'מעשה נסים', מקדיש מחברו, ר' נסים ממרסיי, חלק מדיונו בנושא ההשגחה (פרק יג) לביאור משמעות התפילה. הוא כותב:

ושמעתי מי שהוסיף בהשגחה ובשמירה דרך אחרת זולת הדרכים שאמרנו, שהם בהקדמת הידיעה לקחת עצה להנצל מהמקרים. ובאמת, שאינה רחוקה משקול הדעת רוחק גדול לפי מה שאחשוב. וזה, שהם אמרו שכאשר תדבק נפש האדם בשם בתפלה ובהתבודדות בחכמה יתחדש רוח בינה. ויתאמץ בעבור זה הכח המנהיג הגוף והכחות הנפשיות בכלל, עד שאם חלה והגיע עד שערי מות והחולה התעורר להתפלל אל השם ולדבקה בו, וצייר המושכלות והזכיר נפלאות הבורא ופעולותיו - בהוציאו שכלו מן הכח אל הפועל יתחזק הכח הטבעי ואפשר שינצל. וזה, כי הכח הוא מציאות בלתי נשלם, והפועל הוא מציאות נשלם. ולמתבונן יתחדש לו שכל בפועל, ויפיץ על נפשו כח עליוני ושפע מתחדש שלא היה לו מתחלת היותו בכח. לכן, אינו מן הרחוק שתתחזק הנפש בכלל, כי נפש האדם נפש אחת ויש לה פעולות רבות. והיא - רצוני, נפש האדם - נשפעת מן השכל הנבדל. לכן, בהתחדש תוספת שפע ממנו לנפש האדם יתחזק כח הנפש בכלל לכל פעולותיה ...

ואם תאמר: הלא יתחייב מזה שהאדם יהיה בענין אורך החיים וכמיעוט התחלואים יותר מכל מין שאר בעלי חיים, ואנו רואים ההפך. וזה, שיש מינים מהם הרבה באורך החיים יותר, וכלם בכלל במיעוט התחלואים יותר מהאדם. גם נמצא פעם איש פתי בריא תמיד, ומשכיל חולני. נשיב לך: כי לזה הענין סבות מתחלפות, והם: חלוף המזגים, וההרכבות שיתחלפו בחוזק וחולשה. ויש מתפעל בקלות ויש בכבדות. אך אם תניח שני אנשים במזג שוה, ויחלו בחלי אחד במדרגה שוה ובעת אחד, ויגיעו עד שערי מות, ואחד ישים ציורו ומחשבתו בהבלי העולם ותעתועיו ובדברים יטמאו השכל ויחשיכו אורו, והאחר יצייר בלבו נפלאות הבורא ויעזוב כל מחשבות זולתו, ויתפלל אליו, ויוציא שכלו מן הכח אל הפועל ויתחזק במושכלו - שאינו רחוק מן הדעת לומר, שזה שיושפע על נפשו שפע אלהי

מדורשיה להתבוננות: הטנספורמציה של מהות התפילה בפרשנות הפילוסופית

והתחדש לו רוח בינה, ושב שכלו בפועל אחר שהיה בכח, שכח נפשו תחזק בכלל יותר מהאיש האחר שהוא בהפך זה, עד שכתב הר"ם ז"ל חלק שני פרק ל"ח על הכח המשער וכח הגבורה שכתב שם זה לשונו: 'ובהשפיע השכל עליהם יתחזקו שני הכחות האלו מאד מאד'. מצורף לזה הדמיון, כי התכונות והמדמה יעשו רושם מורגש בטבעים. ובטחונו בזכות התפלה יועיל לו. עד שיקרה שזה יומת, וזה יחזק כחו וינצל וישוב לעניניו הטובים, יחיה ויארץ ימים.

ולפי זה הדעת, 'משך טעם נכון לכלל אומתנו שמתפללים תמיד בעת הצרות יותר מכל אומה, רק הם מלעיגים מזה עלינו ויחשבוהו לדרך נשים ולענין שאין בו תועלת. ואתה ידעת שזו מצות עשה להתפלל בעת הצרה. ואפשר כאשר אמרנו, כי בהתחזק הכח השכלי יתחזקו כל כחות הנפש, ואפשר יגלה להם מה שהיה נעלם מתחלה ודרך ההצלה. מצורף לזה, שאפשר יתחדש לאחד מהם כדמות כח נבואי לידע מה יהיה אחרית דבר. ומצורף לזה עוד, כי יתחזק כחם בבטחונם ותקות תפלתם, וילחמו בחזקה ומלב ומנפש על הצר הצורר אותם. וכל מה שצותה לנו התורה לתועלתנו הוא. ואמר אפלטון: 'אנחנו לואים וקצרה יד שכלנו להבין במה שהביאוהו התורות'.

אמרו ז"ל בפרק נגמר הדין: 'כל המאמץ כחו בתפלה מלמטה אין צדין אותו מלמעלה, והכל מאמצין כחו מלמעלה'. אפשר רמזו בזה למה שאמרנו, שאז יתאמץ בכלל הכח הנפשי בהתפעלותו לקבל שפע מן העליונים. ועל כן תפלה ותחנון בלשון התפעל, אמרו: 'מתפלל', וכתוב: 'ואתחנן אל יי'. ואמרו ז"ל: "ואתחנן" - ואחנן מבעי ליה! אלא מלמד שנעשה משה תחנונים לקב"ה'. ואפשר שלזה כתוב: 'בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך'. ואמרו ז"ל על דוד: כל זמן דלא פסק פומיה מגרסא לא שלט ביה מלאך המות. ואמרו ז"ל: 'תפלות כנגד תמידים תקנום'. כי הקרבנות היו להעיר ולעורר הכח הנבואי, ולחזק כח השכל והכח המדמה והמשער, כן התפלה לחזק כח הנפש: אם בדרך שהניחו אלו, או לחזק גם הכח הטבעי ולהנצל מהמחלה, אם לחזק שיעורו ודמיונו בהפנותו מחשבתו לזה הדבר ויחשוב בו תמיד. והדמיון השלם והטוב יניע האדם לבחור הדרך הטובה בכל הענינים שאין יד ציור השכל מגעת אליו. ובזה הדרך המתפלל בכונה רצויה ברוב איננו נכשל. ועיקר התפלה אל הכונה, לא בהנעת השפתים ולבו בל עמו, טרוד בעניני התענועים ובהבלי העולם, כי אז לא יבואהו שפע וכח עליוני. ולזה אמר דוד: 'רוח נכון חדש בקרבי'. כי כח חדש ורוח נכונה יתחדש למתפלל בכונה. ולפי כל אלו הדרכים הקרובים אל השכל, מה מאד פושע בנפשו ובגופו המתרחל והמיקל בתפלה! מצורף לזה - רצוני, בתפלה - כי אז לא ירום לבבו. ויהיה זה לו לרסן לנפשו המתאווה, ויזכור חסדי השם על כל הטובות שיגמלהו.¹

1 ראו מעשה נסים לר' נסים ממרסיי, מהר"ח קרייסל, ירושלים תש"ס, עמ' 196-199. השמטתי מהציטוט כאן את מראי המקום ואת ההערות המופיעות במהדורה. על מבנה ספר זה ותוכנו ראו המבוא שם, עמ' 1-52.

חיים קרייסל

על הנקודה האחרונה - כלומר, השפלות הבאה בעקבות התפילה - עמד ר' נסים בפרק י, בדיונו בייעודי התורה. שם הוא דיבר גם על הקשר בין התפילה לבין חיזוי העתיד:

והנה לא אוכל לעצור שלא ארמוז לך זה. כי האמת הוא שיש אדם מוכן לזה יותר מזולתו - אם מטבעו ואם ממדותיו והנהגותיו - יעזרוהו לזה בעזבו עניני העולם השפל והנאותיו והכבוד המדומה, ומעביר על מדותיו, והוא אינו מטריד חושיו ודמיונו בהבלי העולם. ובזה אפשר שיבואהו כח כדמות כח נבואי לדבר מה העתיד לחול בקרוב זמן לבקש רחמים עליו כאלו הדבר העתיד לבוא יעירנהו לזה. כי מה שלא יוכל האדם הנזכר להשיגו לא יתנועע אליו, כי לא יעירנהו דמיונו לו. רק מה שיוכל להשיגו יעירנהו דמיונו להתנועע אליו, עד שיזדמן כאשר יתפלל שהשמים יתנו רביבים ואל החולה רפואה קרובה לבוא, עד שאם היה נביא זה המתפלל יודיע וינבא העתיד ההוא. וכן זה המתפלל לטוב דמיונו ושיערו, יעירנהו כח המתעורר לבקש על יד זה העתיד היותו, כי הענין יישירנהו אל הכונה. וכל שכן בהפעלות דמיונו ורעיונו בדברי התפלה יעזרוהו. וידמה מה שעתיד להיות, ואם תקובל עתרתו, ואם יגיע ויראה מבוקשו אם לא. בראשית רבה: 'אמר ר' אלעזר בן מנחם: "רחוק מרשעים ישועה ותפלת צדיקים נשמעת". "רחוק מרשעים ישועה" - אלו נביאי אמות העולם. "ותפלת צדיקים נשמעת" - אלו נביאי ישראל'. הורו בזה ורמזו לזה הסוד שהתפלה הנשמעת ענינה נבואה או כדמות נבואה, לא זולת זה. והבינהו.²

ובהמשך דבריו מוסיף ר' נסים:

עיקר התפלה הנשמעת והמועילה לאדם היא ההכנעה והסרת גבהות הלב, ושיכיר אדם חסרונו כנגד השם ית' וגם כנגד כל מי שלמעלה ממדרגתו. ותועלת השפלות וההכנעה היא לגוף ולנפש יתר מכל מדה. כי מי שזה ענינו ישים לנגד עיניו תמיד חסרונו. ובזה ישתדל להשלים נפשו במה שהוא חסר. ואם יקרהו דבר, לא יתקצף במלכו ולא יבעוט ביוצרו, אך יכיר כי הוא עפר ואפר מחומר קורץ, מוכן לכל רע ... ותועלת השפלות לגוף, כי השפל והנכנע אהוב לבריות ומקובל להם ומוצא חן בעיניהם. כי הוא מרוב שפלותו נמשך אחר רצון רעיו, ומתנהג כרצונם קרוב לדעתם. ומעלת כל אדם גדולה בעיניו, ומכבדם ומדבר בשבחם, מעלים עיניו ממומם, ודינם תמיד לזכות. גם לא ישיב לחורפיו דבר, מוחל להם ואם אינם ראויים לכך. ובזה יעמד ויתקיים בכל מקום. ובמדת השפלות והענוה ינצל מרעות רבות מתרגשות לבוא עליו: אם מאדם אחר זולתו אם מן השמים. כי לא יבטח על סכלותו מתעבר ומתעקש, אך יירא תמיד.³

עולה מדברי ר' נסים, שיש קשר אינטגרלי בין התפילה לבין ההתבוננות במושכלות.

2 שם, עמ' 122-123.

3 שם, עמ' 145-146.